

Eva Marija Jurešić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb
2. godina diplomskog studija sociologije
evamarija123@gmail.com

Opseg glave: o inteligenciji, klasifikaciji i obrazovanju

Circumference of the head: about intelligence, classification and education

Sažetak

Problematicni konstrukt inteligencije jedan je od najotpornijih temelja obrazovnih politika modernih zapadnih društava. Rad se bavi pseudoznanstvenim porijeklom teorije inteligencije te njenom povijesnom i aktualnom instrumentalizacijom unutar obrazovnog sustava, s fokusom na programe stipendiranja „darovitih“ učenika i studenata te na izdvajanje „darovitih“ učenika i onih s poteškoćama u razvoju od ostatka. Dok se proučava ekonomski i politički kontekst koji oblikuje takve prakse, postavlja se pitanje tko profitira od dominantne konceptualizacije i tretmana inteligencije, darovitosti i mentalnih poteškoća, a tko je na gubitku. Dio odgovora nalazi se u činjenici da logičko-matematičke vještine, često prezastupljene u testovima inteligencije, odgovaraju na tehničke zahtjeve korporativnih ekonomija. Drugi indikator stvarne uloge testova inteligencije je sistemska marginalizacija društvenih skupina, kao što su Romi, pomoću „posebnih programa“ u školama. Uz daljnje razmišljanje o konkretnim posljedicama teorije inteligencije predlaže se i nacrt alternativnog scenarija: inkluzivnog obrazovnog sustava koji odbacuje opresivne alate kao što su IQ testovi i posvećuje se razvoju svakoga pojedinca uzajamnom skrbi i suradnjom.

Ključne riječi: klasna reprodukcija, kritička pedagogija, obrazovni sustav, darovitost, inteligencija, stipendije, posebni program

Summary

The problematic construct of intelligence is one of the most durable bases of educational policies in modern Western societies. This paper deals with the pseudo-scientific origin of the intelligence theory, as well as the political implications of its past and present instrumentalizations within the educational system, while focusing on scholarship programmes for “gifted” students and the separation of “gifted” and “mentally challenged” children in schools. The question raised while looking at those practices and the wider economic and political context which shapes them is: who benefits from the dominant conceptualisations and treatments of intelligence, giftedness and mental

disability, and who is at loss? Part of the answer can be found in the fact that the logical and mathematical skills often favoured by intelligence tests are of key importance to the technical demands of corporate economies. Another important clue is that social groups such as the Roma population in Croatia are systematically marginalized by being assigned special education programmes in schools. This research also provides an outline of a possible alternative: an inclusive educational system which has abandoned tools of oppression such as intelligence testing and has dedicated itself to the development of each individual's growth through mutual care and cooperation.

Keywords: class reproduction, critical pedagogy, educational system, giftedness, intelligence, scholarships, special education

Uvod

Sjedimo po dva prazna mjesta jedni od drugih. Neki samouvjereni pritišću papir kemijskom, drugi to čine nesigurno i zastajkujući, a treći, poput mene, ogledavajući se traže utjehu u tuđim snuždenim licima. Gotovo uvijek tijekom svojeg školovanja ubrajala sam se među one prve. Prvi put razumijem ono što sam do sada mogla samo zamišljati – osjećaj zaostalosti, manje vrijednosti, gluposti.

Nismo na ispitu, već na „psihološkom testiranju“ u sklopu natječaja za stipendije Grada Rijeke za darovite učenike i studente. Na natječaj se prijavljujem prvi put. Uz životopis, dva pisma preporuke, potvrdu o prosjeku ocjena i popis dodatnih postignuća (uglavnom plasmana na natjecanjima iz školskih predmeta) koje su kandidati prilagali u prvom krugu selekcije, pozvani smo i na psihološko testiranje. Očekivala sam neku vrstu individualnog ispitivanja elemenata osobnosti i motivacije koje bi možda, uz akademska postignuća, omogućilo komisiji da stvori potpuniju sliku o kandidatima kao budućim građanima koji mogu i žele svojim radom doprinijeti pozitivnom razvoju društva u cjelini. Dočekalo me nešto drugo.

Radilo se o testu inteligencije, odnosno testu „općih sposobnosti“ podijeljenom u

tri dijela: neverbalni, numerički i verbalni. Neverbalni dio sastojao se od otkrivanja veza između sličica s geometrijskim likovima.

Numerički je tražio isto, ali s brojevima, dok je verbalni dio testa zahtijevao traženje analogija među ponuđenim riječima. Dvije trećine testa (a možda i više, s obzirom na to da je za treći dio bilo predviđeno 15 minuta, a za prva dva po 20) ispitivale su logičko-matematički tip inteligencije, a jedna trećina verbalni.

Pritom je numerički dio testa, da bi se utvrdile poveznice među brojevima, podrazumijevao izvođenje relativno kompleksnih matematičkih operacija u vrlo ograničenom vremenu (ovdje dolazimo do mog snuženog lica s početka), dok se zahtjevnost verbalnog testa svodila na ispunjavanje praznog polja u zadatku: „noć/dan = lijepo/?“, s povremenom arhaičnom riječju iz lektire kao što je biglisanje ili kusav, čije se akcidentalno poznavanje također teško može nazvati verbalnom inteligencijom.

Kao što se do sada dalo pretpostaviti, nisam dobila stipendiju. To samo po sebi ne bi značilo ništa da nisam samo jedna od disproporcionalno velikog broja studenata društvenih i humanističkih znanosti koje je potpora Grada zaobišla. Od

17 stipendija, koliko je bilo predviđeno za darovite studente, 13 ih je otišlo u polje prirodnih i tehničkih znanosti te medicinine.

Osim darovitim studentima, Rijeka dodjeljuje stipendije i onima koji se školuju za deficitarna zanimanja te prema socijalnom kriteriju. Od navedene tri kategorije budžet za socijalne stipendije daleko je najmanji. Za riječke studente slabijih ekonomskih mogućnosti u akademskoj godini 2023/24. predviđeno je mizernih šest stipendija (rijeka.hr, 13.12.2023). Na temelju toga može se utvrditi da Grad Rijeka svojim programom stipendiranja postiže tri stvari: prvo, favorizira logičko-matematički nadarene pojedince, navikavajući ih od malih nogu na povlašteni položaj koji će imati tijekom radnog vijeka. Drugo, instrumentalizira obrazovanje pridajući mu funkciju ekstenzije tržišta rada, potičući školovanje u profesijama koje ono trenutno zahtijeva.

Treće, zanemaruje strukturne nejednakosti u pristupu višem obrazovanju, dodjeljujući tek pro forma minimalan broj stipendija prema socijalnom kriteriju i ne uzimajući ekonomske nejednakosti u obzir pri dodjeljivanju stipendija za darovite.

Stipendiranje deficitarnih zanimanja zorni je primjer postupnog prijelaza obrazovnih politika s narativa o ljudskom kapitalu (gdje je cilj generalno opremanje ljudi znanjima i vještinama, što više, to bolje) prema narativu o ljudskim resursima (cilj je proizvodnja stručnih radnika točno u onim poljima koja tržište rada potrebuje). Dale (1989) objašnjava narativ o ljudskim resursima i kao polaganje odgovornosti na škole da opreme učeni-

ke sa specifičnim, strukovno relevantnim znanjima i vještinama. To se razlikuje od teorije ljudskog kapitala, koja bi od škole prije zahtijevala opće obrazovanje, a ono može uključivati i elemente koji nisu direktno profitabilni za učenike i školu. Oba pravca žele pomoću odgoja obrazovanih pojedinaca potaknuti napredak čitave nacije, no kod ljudskih resursa riječ je o društvu do kraja podređenom potrebama kapitala i tržišta rada.

Čak i ako ostavimo po strani političke implikacije stipendiranja deficitarnih zanimanja, dovoljan je razlog za kritiku sama neučinkovitost. Profesiju privlačnom po kriteriju isplativosti ne čini podrška dostupna u vrijeme studiranja, već uvjeti rada za koji je određen studij priprema.

Dokaz tome ne treba se tražiti dalje od činjenice da je od 28 predviđenih stipendija za riječke studente u deficitarnim područjima dodijeljeno njih 6. Vjerojatno je važan aspekt manjka pomame za ovim stipendijama činjenica da su bile usmjerene na studijske programe edukacijske rehabilitacije, socijalne pedagogije i (najveći broj, njih 20) ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Sva tri studijska programa koja je Grad uvrstio u deficitarna zanimanja odnose se na radna mjesta kojima kvaliteta ovisi o ulaganju u javne institucije. Dok se na toj razini ne dogodi značajna promjena, naivno je očekivati da će stipendije motivirati buduće studente. Jedino čemu stipendiranje trenutačno služi jest amnestija vlasti, za koju se tako ne može reći da, suočena s problemom manjka ključnih kadrova, ne čini baš ništa.

Međutim, tema ovog teksta nisu deficitarna zanimanja. U nastavku ću se

¹ O nezavidnim uvjetima rada u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju, da se zadržimo na njemu, može se čitati u članku „Kad se sagnem po dijete u jaslicama, ne uspravljam se dok ne ode u školu: Odgojiteljice o bolestima, stresu i jedinjoj opciji koja im ostaje“, objavljenom na portalu Radnička prava (14.11.2023).

posvetiti institucionalnom aranžmanu i ideološkoj potki neoliberalnog društva koje konceptualizira darovitost tako kako je to učinjeno u natječaju za stipendije u kojem sam osobno sudjelovala. Središte tog razmatranja bit će pojam inteligencije. Gradeći IQ testiranja na zabrinjavajućoj genealogiji, izložit ću kritiku ispitivanja i nagrađivanja inteligencije, kao i kažnjavanja njezina nedostatka. Cilj je rada argumentacija u korist dvaju zahvata koje smatram nužnima: 1. potpuno napuštanje ideje da je inteligencija mjerljiva i relevantna 2. reimaginacija kriterija prema kojima se javnim novcem podržava obrazovanje djece i mladih.

Eugenika i klasna reprodukcija potpomognute teorijom inteligencije

Ne postoji konsenzus oko značenja pojma inteligencija, no možda najuvjerljiviju definiciju ponudio je Giddens (1989), rekavši da je inteligencija „ono što mjere testovi inteligencije“. Naime, da bismo bili sigurni da testiramo varijablu inteligencije, što god ona bila, moramo isključiti sve druge intervenirajuće varijable koje mogu utjecati na rezultat testa. Kako to nije moguće, između ostalog zato što ni broj ni vrsta takvih potencijalnih varijabli nisu poznati, ono što se u znanstvenom i javnom diskursu naziva inteligencijom zapravo je zapleteni snop nedefiniranih faktora (kao što su rukovanje aritmetičkim procedurama, širina vokabulara, sklonost apstraktnom razmišljanju, brzina zaključivanja, vještina rješavanja testova...), koji se mjeri različitim IQ testovima i isporučuje kao jedinstvena numerička cifra.

Tako izračunat kvocijent inteligencije računa se svojim odstupanjem od populacijskog prosjeka. Fukoovski rečeno, ona je sredstvo kapilarnog discipliniranja

društva pomoću uspostavljanja norme, odnosno normativnog prosjeka u odnosu na koji se pojedinci kalkuliraju i karakteriziraju. U tom procesu nije ni nužno ni (za dominantne društvene skupine) poželjno elaborirati razloge i temelje norme koja svojom primjenom dobiva oblik neosporive prirodne činjenice.

Teorija inteligencije razvila se u kasnom 19. stoljeću zahvaljujući rođaku Charlesa Darwina, Francisu Galtonu – izumitelju eugenike. Smatrao je da je inteligencija usko povezana s fizičkim karakteristikama kao što su jačina stiska ruke, oštrina vida i opseg glave te je prionuo antropometriji. Njegova su vjerovanja i postulati postali centralni u znanstvenom rasizmu u psihologiji i eugeničkim politikama u SAD-u i nacističkoj Njemačkoj. Koeficijent inteligencije bio je, primjerice, temeljni argument odluke o državnoj sterilizaciji, donesenoj 1927. na američkom vrhovnom sudu pod sloganom „Tri su generacije imbecila dovoljne“ (Reilly, 2015).

Konsenzus među znanstvenicima ovog perioda bio je da je nizak IQ daleko češći kod nebijelih etničkih skupina (Houts, 1976). Jedan od primjera primjene IQ testova koji je, kako se to tada interpretiralo, potvrdio ovaj konsenzus, bilo je IQ testiranje 1,75 milijuna vojnika regrutiranih u američku vojsku 1917. godine da bi im se dodijelile uloge prikladne njihovim mentalnim kapacitetima. Pisani „Alpha“ test i slikovni „Beta“ test (za nepismene i negovornike engleskog) bazirali su se na poznavanju elitne i urbane kulture te na uočavanju veza među slikama. Rezultati testiranja su pokazali da je 89 % Afroamerikanaca i 47 % bijelaca iz južne i istočne Europe kategorizirani su kao „moroni“ s mentalnom dobi trinaestogodišnjaka. U

istu kategoriju uvršteno je tek 0,2 % vojnika njemačkog porijekla (Reddy, 2008). Ideja inteligencije kao urođene, statične i mjerljive karakteristike tijekom čitave se povijesti isprepliće s bijelim suprematizmom.

Mogućnost dokazivanja rodne razlike u intelektualnim kapacitetima također je oduvijek uzbuđivala zagovaratelje teorije inteligencije. Među njima je bio i jedan od najuglednijih europskih antropologa 19. stoljeća i osnivač prestižnog Antropološkog društva, (Paul Broca 1824-1880), koji je na tom tragu ustvrdio da je mozak „veći kod odraslih nego kod starijih, kod muškaraca nego kod žena, kod eminentnih nego kod prosječnih muškaraca, kod superiornih nego kod inferiornih rasa (...)“ i da se „veličina mozga pokazuje u zapanjujućoj korelaciji s razvojem inteligencije“ (citirano u Gould, 1981).

Pionirski rad Francis Galtona kasnije su razvijali Alfred Binet i Théodore Simon, koji su 1905. izradili Simon-Binetov test inteligencije. Uz određene adaptacije kojim je ažuriran tijekom godina Simon-Binetov test i danas je u širokoj uporabi. Eugeničare su s vremenom na mjestu dežurnih IQ zanesenjaka zamijenili tvorcii obrazovnih politika, a Psihološki kompleks – kao mreža globalno mjerodavnih psiholoških institucija (Rose, 1979) – proglasio je monopol nad proizvodnjom i diseminacijom znanstvenih teorija inteligencije koje su u brojnim državama korištene za prisilno smještanje učenika u strukovne ili opće školske programe, manualne ili intelektualne profesije. U Velikoj Britaniji su, primjerice, 1950-ih godina djeca od 11 godina testirana i prema rezultatima sortirana u one kojima je dopušten upis u gimnazije i one kojima nije.

1970-ih sve glasnije postaju kritike testova inteligencije koje prokazuju njihovu rasističku, seksističku i klasističku ideološku bazu (Meadmore, 1993), što dovodi do djelomičnog ukidanja njihove dotad opsesivne primjene u rangiranju učenika, poslovnih kandidata i – kad god je to bilo moguće – čitavih skupina društva. U socijalističkoj Jugoslaviji kritika se artikulira znatno ranije: već se 1948. propituje status psihologije i psihometrije kao bioloških, empirijskih znanosti. Studenti se bune protiv prakse psihološkog testiranja jer ustvrđuju da su testovi u svojoj srži zapadnjački ideološki postupak koji potpomaže klasnu reprodukciju mehanicističkim pristupom razvoju djeteta (Borba za idejnost i čistoću u nauci, 1949).

Reifikacijom inteligencije – tretiranjem inteligencije kao statične stvari koju se kao takvu može mjeriti i izraziti na jedinstvenoj skali – podržava se privid meritokracije u kojoj se društvene nejednakosti mogu znanstveno objasniti i time legitimirati.

Upravo je pseudoznanstvena legitimacija klasne reprodukcije srž suvremenog bestsellera naslovljenog *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*, koji su 1994. objavili psiholog Richard J. Herrnstein i politolog Charles Murray.

Zaključak tog djela jest uputa javnim politikama koja se može sažeti otprilike ovako: SAD mora prestati pokušavati poboljšati materijalni životni standard siromašne djece jer takve politike ohrabruju siromašne žene s niskim IQ-om da rađaju još (genetski mentalno ograničene) djece.

Iz istog razloga (čišćenja Amerike od gluposti) nužno je maksimalno srezati imigraciju osoba iz Južne Amerike i Afrike. Ideje Charlesa Murraya, inače iznimno uspješnog konzervativnog političkog poduzetnika, inspirirale su Donalda Trumpa

u ukidanju socijalnih servisa i postroživanju imigracijskih ograničenja, usmjerenih prvenstveno na imigrante porijeklom iz takozvanih „shithole countries“ (vox.com, 10.4.2018).

Brojne znanstveno, etički i politički utemeljene kritike testiranja inteligencije nažalost nisu urodile napuštanjem ideje statične i mjerljive inteligencije. Testovi se nastavljaju koristiti, primarno da bi se u sklopu osnovnog obrazovanja grupiralo učenike u napredne i zaostale, ali i u državnim programima, kao što sam doživjela u slučaju nesuđene stipendije. Ipak, treba napomenuti da je Rijeka po tom pitanju specifična, barem u hrvatskom kontekstu. Na temelju internetske pretrage čini se da je jedina gradska stipendija u Hrvatskoj koja traži polaganje psihološkog testa upravo riječka.

To ne znači da se testovi inteligencije ne koriste u hrvatskom visokom obrazovanju. Hrvatski studiji i Hrvatsko katoličko sveučilište već godinama kontinuirano koriste testove intelektualnih sposobnosti kao kriterije za upis. I prijemni ispit na Filozofskom fakultetu dugo je uključivao test intelektualnih sposobnosti, od kojeg danas i dalje ne odustaje jedino studij psihologije. Dotični odsjek zbog epidemioloških razloga nije provodio prijemni u vrijeme epidemije koronavirusa, pa ni otkad je *lockdown* završio, no najavljuje da će ga uskoro ponovno uvesti (srednja.hr, 25.4.2022).

Darovitost/posebne potrebe = bijelo/?

Uz prijemne ispite, poslovne natječaje i prijave u autoškolu, testiranje inteligencije kod nas se najsvustavnije koristi kada je riječ o kategorizaciji darovite djece i djece s poteškoćama u razvoju. Hrvatska,

dakako, nije nikakva iznimka. Colmar, Maxwell i Miller pišu o testiranju australske djece za poteškoće u razvoju (2006), a Kaufman (2013) o korištenju IQ testova za prepoznavanje darovitosti u SAD-u. „Standardizirani testovi za mjerenje inteligencije najrasprostranjeniji su u procesu identifikacije darovitosti u školama“, tvrdi pregledni rad „Nominacijski upitnici u identifikaciji darovitih učenika“ (Škoda Đurin, Mikulić i Ćurković, 2020).

Autori su ipak uvjereni da je neispravno ograničiti identifikaciju darovitih učenika na postignuće na testu inteligencije („Psihologijski testovi za identifikaciju namijenjeni su i valjani za općenitu populaciju i ne obuhvaćaju uvijek visoke stupnjeve sposobnosti darovitih učenika, a još manje njihovu jedinstvenost ili osobnost“).

Razgovor vođen 2018. na forumu *Roda, roditelji u akciji* pruža upečatljiv uvid u netransparentnost mehanizma IQ testova i njime potpomognute klasifikacije djece, u ovom slučaju vrtičke dobi. Thread je započela majka koja je napisala: Kod nas su ovih dana odabrali 5 djece u grupi u vrtiću, testirali ih i ponudili roditeljima da djeca idu na dodatni program za darovite 2 sata tjedno, za 200 kn mjesečno. Nisu odabrali moje dijete i sad sam ljuta. Šalim se, ne!

Nego je sve obavijeno netransparentnošću, na otvoreno pitanje „Čula sam da neka djeca idu na neko testiranje, o čemu se radi?“ od tete sam dobila odgovor „Ma to je nešto što je stručni tim odlučio s par djece“. A faca: „Točka, nemoj me više ništa pitati, više od ovog što sam izgovorila ne mogu reći“ (...). Potaknuti njezinom objavom, mnogi su roditelji na forumu podijelili slična iskustva.

U kojem smo trenutku kao društvo odlučili da je moralno opravdano na temelju

upitno definiranih (ili ikakvih) kriterija izdvajati četverogodšnjake/inje u čiju se budućnost više vjeruje i čijem se razvoju stoga nudi posebna pažnja?

Društveni konsenzus oko takvih i sličnih selekcijskih praksi jednim se dijelom može pripisati onome što Murray Edelman (1974) naziva „politički jezik pomagačkih profesija“. Pomagačkim profesijama (engl. *helping professions*) Edelman naziva one za koje su pojedinci socijalizirani da ih percipiraju kao neutralne i apolitične, a njihovo prosuđivanje (primjerice, o tome tko je nadaren, a tko nazadan) kao neosporno. To su, primjerice: psihijatrija, socijalni rad, školstvo. Njihovo se djelovanje interpretira kao pomaganje, nikada kao opresija, bez političkih i etičkih posljedica: „Jezik eliminira neizvjesnost u spekulacijama i prilagođava činjenice tako da mogu poslužiti svrhama statusnih distinkcija i učvršćivanja ideologije.

Osnovni su termini nazivi za mentalne bolesti, oblici delinkvencije i obrazovni kapaciteti. Dijagnoze, prognoze i propisani tretmani obično su krajnje nepouzdana. S druge strane, ograničenja koja se nameću klijentima, naročito pomoću ograničavanja kretanja i podčinjavanja osoblju i pravilima zatvora, škole ili bolnice, gotovo nikad se ne dovode u pitanje. Zatvaranje i ograničavanje tako postaju oslobađajući i altruistički činovi jer su definirani kao obrazovanje, terapija ili rehabilitacija“ (Edelman, 1974).

Ono što znanstvene kategorije prikrivaju jest činjenica na koju upozorava i Edelman: svaki je kategorizacijski obrazac koji svrstava ljude u niše prema njihovim realnim ili potencijalnim postignućima ili ponašanjima inherentno politički. Inteligencija također nije ahistorična, organska činjenica, već se sastoji od

skupa pretpostavki u relaciji s društvenim kontekstom koji ih donosi. Ono što je zajedničko obrascima kao što su kvocijenti inteligencije, psihijatrijske oznake, tipologije talenata, vještina ili znanja, kriminalni statusi itd., jest da definiraju „ono što je relevantno o osobi koja je označena“ i tako u sjeni ostavljaju sve druge njezine karakteristike.

Na sličnom je tragu podsjetnik Michaela Younga (1971) da kategorije kojima diferenciramo „pametnu“ djecu od „glupe“, „akademska“ područja od „neakademska“, aktivnosti „igre“ od „učenja“ ili „rada“, pa i „učenike“ od „nastavnika“ predstavljaju konstrukcije koje proizlaze iz postojećih institucija i stoga ih moramo tretirati kao povijesno uvjetovane fenomene, a ne kao apsolute.

2007. godine skupina afroameričkih učenika i njihovih roditelja tužila je jednu američku školu za sistemsko identificiranje svojih crnih učenika kao intelektualno ograničenih, njihovo smještanje u „posebne“ razrede, oduzimanje prilike da sudjeluju u redovnoj nastavi i neadekvatnu pripremu učenika za daljnje obrazovanje. Afroamerikanci su činili 8 % ukupne učeničke populacije, ali čak 14 % populacije kojima je dodijeljen posebni program. U tužbi se dalje navodilo da je etiketa „poteškoće u učenju“ rezultirala propuštenim obrazovnim mogućnostima za učenike kojima je pripisana. Na primjer, većini učenika nije omogućena nastava prirodnih znanosti (Raj, 2016). Sud je odbio tužbu s obrazloženjem da su tužitelji dokazali samo „greške u evaluaciji“, a ne i namjernu diskriminaciju.

No, što se detaljnije proučava povijest i ustroj testova inteligencije, to jasnije postaje da ovdje nije došlo ni do kakve greške u evaluaciji. Evaluacija je besprijekor-

no učinila točno ono što je trebala – ono što je uvezeno u samu njezinu ideju – legitimiranje opresije dokazom superiornosti.

Na lokalnoj razini, isti tip „uspjeha“ evaluacije vidi se na dosljedno nižim rezultatima koje na testovima inteligencije postižu romska djeca i mladi (Đigić, 2008). Korištenje standardiziranih testova u kategorizaciji učenika jedan je od uzroka gotovo tri puta većeg broja romske djece koja se u Hrvatskoj školuju prema posebnim programima u usporedbi s općom populacijom, što izravno oblikuje njihovu budućnost. Na portalu emedjimurje.net (26.12.2021) objavljen je članak o romskom dječaku koji je iz redovnog razreda prebačen u posebni na temelju testa kojim mu je dijagnosticirana laka mentalna retardacija. Iako je škola u pitanju većinski hrvatska, sva djeca u Igorovu posebnom razredu bila su romskog podrijetla. Dječakova udomiteljica u članku svjedoči o njegovoj natprosječnoj znatizelji i posvećenosti proučavanju enciklopedija. Uzalud – Igor je, posramljen i frustriran zbog nemogućnosti izbora, bio osuđen na upis trogodišnje srednje škole za pomoćna zanimanja.

Stigmatizacija djece koja su testovima inteligencije uvrštena među manje sposobne strahovita je. Pod izlikom uvažavanja razlika među učenicima, klasifikacijske prakse proizvode razlike kojih se u kasnijem životu teško ili nemoguće otarasiti.

Ne radi se samo o eksternom etiketiranju – snaga stručnog mišljenja o nedovoljno ili pogrešno razvijenom intelektu odražava se i u samoj osobi koja ga s vremenom pounutruje. Kao što Erving Goffman tvrdi u knjizi (*Asylums* 1961), u totalnim institucijama (a škole se ubrajaju u njih po mnogim kriterijima) dodijeljena oznaka gotovo u cijelosti upravlja pona-

šanjem prema takvoj osobi. Istu definiciju učenika na ovaj ili onaj način koriste i vršnjaci, i nastavnici, i administratori. Definicija stoga konačno počinje upravljati ponašanjem učenika prema okruženju, čime se zatvara krug samoispunjujućeg proročanstva.

Premda se politički korijeni teorije inteligencije i postupaka njezine evaluacije nešto lakše naziru kada se radi o drugačijem tretmanu djece s nižim stupnjem inteligencije, oni su itekako prisutni i u diferencijaciji darovitih. Pogledajmo samo američki „izum darovitog djeteta“ o kojem piše povjesničar Jim Porter (2017).

Nakon Drugog svjetskog rata u SAD-u je vladala hladnoratovska antikomunistička panika koja je sve segmente društva implicitno usmjeravala u nadmetanje s Istočnim blokom. Istodobno, crnačka su se prava napokon pomicala s mjesta: donesen je zakon o rasnoj desegregaciji škola. Ove dvije povijesne okolnosti Porter koristi kako bi objasnio zašto se između 1956. i 1958. određen broj obrazovnih znanstvenika počeo žustro zalagati za uvođenje sistemskog testiranja „sposobnosti“ osnovnoškolaca i srednjoškolaca te izdvajanje „nadarenih“ pomoću posebnih, naprednih programe. Godine 1954. programi za nadarene učenike praktički nisu postojali, da bi 1959. godine 50 % srednjih škola nudilo posebnu nastavu za „talentirane učenike“.

Porter povezuje ovaj nagli razvoj s potrebom za grupiranjem (da ne kažem regrutiranjem) nadarene djece u koju se polagalo nade prvenstveno za razvoj tehničkih inovacija, prijeko potrebnih u svjetlu SSSR-ove napredne znanosti i industrije. Ako se javnosti i moglo učiniti da se resursi na ovaj način disproportionalno ulažu u mali segment populacije koji se

klasificirao kao darovit, to se opravdavallo uvjerenjem da je snaga pravog talenta disproporcionalna u obrani i obnovi slobodne nacije (Porter, 2017).

Drugi ključan element koji je, prema Porterovom istraživanju, među školama popularizirao izdvajanje (da ne kažem segregaciju) nadarenih učenika bilo je ukidanje politika rasne segregacije. Bjelačka anksioznost uslijed promjene koja je prijetila čitavoj obrazovnoj i političkoj strukturi države umirena je novom mogućnošću da se testiranjem inteligencije i unaprjeđenjem „nadarenih“ obavi isti posao za koji je prije bila zadužena rasna segregacija.

Naime, ispostavilo se da je zbog prirode korištenih testova i nejednakih odgojno-obrazovnih uvjeta bjelačkog i crnačkog stanovništva velika većina djece u kojih je ustanovljena darovitost bila bijele puti. Nadalje, Porter uočava uzorak u spremnosti saveznih država da uvedu testiranje darovitosti i njihova otpora desegregaciji: Virginia, prva među njima koja je uvela program testiranja u svim svojim školama, bila je i savezna država koja je protiv desegregacije prosvjedovala zatvaranjem svih javnih škola.

Ipak, treba biti pošten i reći da, tada kao ni danas, većina političara koji su zagovarali testiranje, kao ni većina obrazovnih radnika koji su ga provodili, nije bila u potpunosti svjesna njegovih rasističkih posljedica. Štoviše, svoju su ulogu ovi akteri razumjeli kao antirasističku – standardizirano testiranje trebalo je nadići rasne predrasude, ukinuti nezaslužene prednosti i uspostaviti novi red utemeljen na „prirodnim“ razlikama.

Iako su i u modernoj ideji inteligencije evidentno živi i zdravi njezini fašistički korijeni, krvoločne implementacije teo-

rije o „prirodnim razlikama“ provedene tijekom Drugog svjetskog rata pretvorile su (barem privremeno) preformuliranje koncepta inteligencije u nužnost. Porter piše kako je jedan od spinova koji su po završetku rata izvedeni (da bi se o razlikama u inteligenciji moglo mirno govoriti, bez pobuđivanja „krivih“ asocijacija) bilo pomicanje fokusa s intelektualne subnormalnosti na supranormalnost, koja nije zvučala toliko opresivno. Druga promjena bila je uvođenje priroda-odgoj interakcije koja je zamijenila genetski kod u dominantnom objašnjenju inteligencije.

Oformila se ideja da se u čitavoj populaciji ravnomjerno raspoređena inteligencija pojavljuje s matematički pouzdanom učestalošću, kao sretna kombinacija genetike i ispravnog odgoja. Umjesto kao o grupnoj (etničkoj, rasnoj, klasnoj, rodnoj...), o inteligenciji se počelo govoriti kao o striktno individualnoj karakteristici.

Takvo je naglašavanje individualnih razlika imalo još jednu funkciju: izvrsno se uklopilo u antikomunistički narativ koji je naglašavao individualnost kao antipod onome što se prikazivalo kao sovjetski kolektivism. Tako u pedesetima „individualni pristup“ prilagođen „sposobnostima“ svakog djeteta prvi put postaje obrazovni lajtmotiv (Porter, 2017).

Od ove epizode u povijesti obrazovanja prošlo je sedamdeset godina, a mi i dalje nismo iznašli način da testovi inteligencije u svrhu izdvajanja spore i darovite djece od prosječnog ostatka budu pravedni i inkluzivni. Ponavljam, to je zato što to nikad nisu ni trebali biti.

Usavršeni testovi i njihova pouzdanost

Jesu li instrumenti mjerenja inteligencije napredovali do određene mjere koja bi ih učinila neutralnijima? Sav rad psihome-

tričara nije se supstancijalno pomaknuo s točke na kojoj je stajao Binet-Simonov „test imbecilnosti“ s početka dvadesetog stoljeća (u svom petom izdanju i danas široko primjenjivan): on je uključivao crtež ženskih lica u profilu među kojima je dijete trebalo razabrati između onih ružnih i lijepih (Wallin, 1911). „Skale su postale profinjnije, standardizacija reprezentativnija, rangiranje jedinica standardne devijacije pouzdanije“ (Nash, 2001), ali osnovne pretpostavke unutar teorije inteligencije i dalje su perpetuirane.

Te su originalne pretpostavke prema Reddy (2008) sljedeće: 1. Inteligencija je statična, 2. Može se precizno mjeriti, 3. Moguće je dizajnirati instrument koji će raščistiti slojeve političke i socioekonomske pozicioniranosti i razotkriti istinsku bit nečije inteligencije, 4. Ta istinska inteligencija može se izraziti jednim ili nekolicinom brojeva, i 5. Svrha je razotkrivanja esencijalne inteligencije identifikacija i promocija najboljih i najbistrijih članova društva.

Budući da ništa od toga nije točno, nastavlja Reddy, IQ testovi u našim lažnim meritokracijama služe samo kao prediktivne mjere uspjeha – potencijala za uspjeh unutar statusa quo – odnosno kao mjere opresije i društvene zaklnutosti. Danas, kao i nekada, na testovima slabije prolaze siromašni i pripadnici drugih ugroženih skupina, što indirektno promovira interese vladajuće elite.

Uza sve svoje nedostatke, nisu li testovi inteligencije ipak statistički pouzdana prognoza budućeg uspjeha koja se može koristiti u svrhu, na primjer, dodjeljivanja stipendija? Istina je da korelacija između kvocijenta inteligencije i školskog uspjeha postoji (Roth et al., 2015). No, što to samo po sebi govori? Osim toga da su

stav ocjenjivanja nagrađuje jednake karakteristike kod učenika kao i testovi inteligencije, ne mnogo.

Postoje, naime, i drugi kriteriji po kojima se može vrlo pouzdano predvidjeti školski uspjeh. Mnogo točniji prediktor akademskih, ali i poslovnih postignuća jest klasno porijeklo, odnosno socioekonomski status roditelja (O'Donnell, 1987). Halsey i suradnici (1980) jedni su od brojnih koji su otkrili jaz u školskim rezultatima uzrokovan materijalnim uvjetima života. Prema njihovim rezultatima, za djecu srednje i više klase bilo je četiri puta vjerojatnije da će završiti osnovno obrazovanje, deset puta vjerojatnije da će završiti srednju školu, a jedanaest puta vjerojatnije da će upisati fakultet od radničke djece. I u Hrvatskoj postoje istraživanja (npr. Farnell et al., 2011; Jokić i Ristić Dedić, 2010 i Gregurović i Kuti, 2010) koja pokazuju da naše obrazovanje – od osnovnoškolskog, preko srednjoškolskog do visokog – nije socijalno uključivo i doprinosi međugeneracijskom prijenosu stečene razine obrazovanja, a s njom i socioekonomskog statusa.

Tjelesna privlačnost još je jedna koncepcija oko koje bismo mogli organizirati sustav selekcije najperspektivnijih učenika. Brojne studije pokazuju da konvencionalno lijepi ljudi imaju bolje ocjene (Gordon, Crosnoe i Wang, 2013) i poslovne karijere (Hosoda, Stone-Romero i Coats, 2003).

Dakle, ako koristimo testove inteligencije da bismo stipendirali one za koje je izgledno da će se pokazati uspješnima u obrazovanju i radu, onda ih možemo mirne duše zamijeniti kriterijem klasne pozicije i stipendije uručiti djeci najbogatijih roditelja. Ili najljepših.

Ako to zvuči nepravedno jer rađanje u

bogatoj obitelji i fizički izgled nisu pitanja osobne zasluge, onda se treba pitati ne vrijedi li to i za inteligenciju? Ako inteligenciju shvaćamo kao urođenu, onda ona nije zaslužena. Iako može, kao i pravilan nos, biti u značajnoj pozitivnoj korelaciji s kvantificiranim ishodom školovanja i rada, IQ, kao ni pravilan nos, sam po sebi ne govori baš ništa o zaslužnosti osobe koja ga posjeduje te ne predstavlja nimalo uvjerljivu ili društveno relevantnu argumentaciju za poseban tretman kao što je javna financijska podrška.

Ako pak ne shvaćamo inteligenciju kao genetsko nasljeđe, već kao akumulat vještina stečenih u ranom djetinjstvu ili kasnije, onda testiranjem zapravo koristimo IQ kao proxy nekih drugih faktora. Tako inteligentnima nazivamo one kojima će roditelji, na primjer, zaneseno izgovoriti „kako samo krasno bigliše“ kada čuju slavuju ili one koji su od treće godine upisani na radionice mentalne aritmetike. Iz ove perspektive također je promašeno nagrađivati visok rezultat na testu inteligencije jer time favoriziramo one koji su bili dovoljno privilegirani da steknu kompetencije koje testovi ocjenjuju.

Lažna neutralnost izvrsnosti i povlaštenost inteligencije

Mnogi će unatoč svemu ovome reći da je upravo testiranje inteligencije – i sukladno stipendiranje – način da se isprave klasne nejednakosti u pristupu obrazovanju i omogući potrebna podrška perspektivnim pojedincima, bez obzira na njihovo porijeklo. Istina je da su IQ testovi egalitarni u liberalnom smislu: načelno su ista pravila za sve koji im pristupaju. Međutim, ono što logika koja inzistira na neutralnosti ispušta iz vida jest da – kao što smo vidjeli na više primjera – isti test

za sve, bez svijesti o razlikama koje materijalna i kulturna uvjetovanost tvori među pojedincima, kao i o strukturama odnosa moći koji su doveli do baš ovakvog oblika testa, ne može biti pravedan jer je ono što se deklarira univerzalnim u stvarnosti oblikovano prema ekskluzivističkim idejama dominantnih društvenih skupina i prilagođeno njihovim pozicijama, sklonostima i političkim ciljevima.

Jedan od najvažnijih filozofa 20. stoljeća, John Rawls, opisao je načelo pravične jednakosti mogućnosti kao osiguravanje jednakosti startnih pozicija prije ulaska na tržište rada. Prema tom načelu, građanima koji prirodno nemaju talente i nadarenosti društvena struktura mora osigurati pristup obrazovnom sustavu koji je zamišljen kao mehanizam nadilaženja tih nedostataka (Freeman, 2008).

Ono što naš sustav čini upravo je suprotno: on unaprijed odustaje od onih koje definira kao manje sposobne da bi se društveni resursi u potpunosti usmjerili razvijanju izvrsnosti, mutne vizije koju se prikazuje kao ultimativni spas za društvo i njegov napredak. Kao primjer može poslužiti izjava bivše ministrice obrazovanja Blaženke Divjak na dodjeli Oscara znanja učenicima i studentima: „(...) poručila je da jedino izvrsnost može Hrvatsku probuditi iz letargije. Istaknula je i da je Ministarstvo ove godine, u odnosu na prošlu, učeterostručilo sredstva namijenjena za podršku darovitim učenicima“ (Jutarnji list, 2018).

Pitanju tko može, a tko ne može biti izvrstan ne posvećuje se pritom nimalo pažnje. U školi, kao i na testovima inteligencije, najbolje prolaze pripadnici viših klasa i većinskih kultura (Kerckhoff, 1972., Sewell i Hauser, 1975., von Stumm i Plomin, 2015., Đigić, 2008.). Samo jedan

od razloga klasnog dispariteta u mjerenoj inteligenciji izložila je Kimberly Noble (2017) u članku u kojem je dokazala da se odrastanje u siromaštvu, kontrolirajući za genetske faktore, negativno odražava na djetetov kognitivni razvoj, uzrokujući konkretne neurološke posljedice.

Ograničene mogućnosti za razvoj do vode do podrazvijenosti koja se onda, baš kao u spomenutoj knjizi *The Bell Curve*, koristi za legitimaciju statusa quo kao dokaz da se tu ništa ne može učiniti. Temeljni je to trik neoliberalne ideologije kada se govori o društvenim nejednakostima. Teorija inteligencije nezamjenjiva je u pružanju „znanstvene“ osnove ekonomskom sustavu koji se temelji na opresiji siromašnih i eksploataciji radnika. Čak i kad im se ne mogu zanijekati vrijednost, snalažljivost, praktična mudrost ili neke druge ljudske kvalitete, pribjegava se objašnjenju da jednostavno nisu dovoljno inteligentni. Da jesu – takva je pretpostavka lažne meritokracije – automatski bi skočili na vrh društvene ljestvice.

Ali, osim pitanja tko može biti izvrstan, jednako je bitno zapitati se i zašto bismo bili izvrsni i što to uopće znači? Dominantni narativi o darovitosti i izvrsnosti izgrađeni su dobrim dijelom na konstruktivnoj inteligenciji koji u suvremenim industrijskim državama uživa ugled neusporediv s ijednom drugom ljudskom odlikom ili sposobnošću. Scenarij u kojem Grad Rijeka stipendiju za darovite studente dodjeljuje kandidatima koji su, recimo, pokazali najviši stupanj koordiniranosti pokreta teško je zamisliv. Pa ipak, kod nas je najprihvaćenija definicija darovitosti ona Korenova (1989), koja glasi: „Darovitost je svojevrsan sklop osobina na osnovi kojih je pojedinac u jednome ili više područja ljudske aktivnosti sposoban

trajno postizati izrazito visok natprosječni uradak“. Dakle, u definiciji ne nalazimo ništa što bi sugeriralo da je IQ bolji kriterij darovitosti od testa koji bi uključivao preskakanje vijache ili dionicu valcera.

Upravo je analogija inteligencije i koordinacije ono što pred čitatelja postavlja tekst Lewisa Dextera naslovljen *On the politics and sociology of stupidity in our society* (1962). Dexter se pita što bi se dogodilo kada bismo tretirali nespretne ljude onako kako tretiramo „glupe“, odnosno ispodprosječno inteligentne: „Škole bi u takvom sustavu naglašavale pokret, ples, ritmiku itd. Psihometrički instituti tog društva razvili bi elaborirani vokabular i još elaboriranije mehanizme testiranja za razaznavanje manifestne elegancije i potencijala za eleganciju pokreta.“ Dexter ovako denaturalizira status inteligencije kao prijekopotrebne karakteristike za snalaženje u društvu. Njezin status prokazuje kao proizvod društvenih odnosa, a ne jedinu zamislivu stvarnost.

Jedna od društveno-političkih okolnosti za koju Dexter ističe da je važna za razumijevanje centralnosti inteligencije jest individualizam. Manje inteligentna osoba (Dexter se oslanja na popularno razumijevanje termina) može kao dio kolektiva izvršno obavljati posao koji bi joj samostalno bio neizvediv. U manje atomiziranom društvu u kojem postoje snažne i solidarne radne i životne zajednice nezavisno odrađivanje zadataka i snalaženje u stranim okolnostima nije presudno. Mnoge druge vještine i sklonosti u mišljenju i ponašanju (kao što su osjećaj odgovornosti, suradljivost ili nesebičnost) u tom bi slučaju bile prioritetne.

Logičko-matematička „inteligencija“ maksimalno je odcijepljena od emocija, kao i ideologija društva opsjednutog

STEM-om i efikasnošću te kvantificiranjem nekvantifikabilnog (npr. potencijala čijeg uma). Unutar produktivističkog imperativa nema mjesta za znatiželju, osjećaje za zajednicu, kreativno razmišljanje koje se ne svodi na tehnološke inovacije i slične čovjekove sklonosti. Umjesto da se shvaćaju kao prednost, one tako postaju teret svakodnevnom funkcioniranju.

Proizvodnja profitabilnog znanja

Dakle, riječki odjel za obrazovanje nije donio nimalo kontroverznu odluku kada je uz akademska postignuća kao kriterij za procjenu odlučio upotrijebiti test pretežno usmjeren procjenjivanju logičko-matematičkih vještina, markiranih kao „opće sposobnosti“ – istovjetne uobičajenoj oznaci „inteligencije“. Je li ta odluka objašnjena činjenicom na koju je ukazao Dexter, tj. tvrdnjom da inteligencija, sviđalo se to nama ili ne, zauzima središnju poziciju u modernom društvu jer su njegove institucije i tehnologije organizirane oko nje? Ne sasvim. Potrebno je postaviti dodatno pitanje: tko od toga ima koristi?

„Korporativna ekonomija zahtijeva proizvodnju tehničkog znanja visokog nivoa da bi ekonomski aparat nastavio efikasno funkcionirati i da bi se dalje usavršavao radi maksimizacije mogućnosti za ekonomsku ekspanziju“, piše Michael W. Apple u svojoj seminalnoj knjizi *Ideologija i kurikulum* (1979). Drugim riječima, tehničko je znanje „makroekonomski poželjno zbog dugoročne koristi za najmoćnije klase u društvu“ (Apple, 1979). Još drugačijim riječima, rast STEM područja omogućava povećanje produktivnosti koje znači rast profitnih stopa za korporacije bez troška dodatnih radnika.

Konceptualizacije darovitosti i inteligencije koje dominiraju društvom pro-

izlaze iz potrebe za stručnom radnom snagom i inovacijama koje mogu najefikasnije pridonijeti oplodnji kapitala. Na dvama primjerima sustavnog testiranja učenika koje su proveli Splitsko-dalmatinska županija (2021 – 2022) i Regionalni znanstveni centar Panonske Hrvatske (2022 – 2024) može se vidjeti kako to funkcionira u praksi.

Centar izvrsnosti Splitsko-dalmatinske županije i Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja proveli su projekt Identifikacija darovitih učenika u području matematike u čijem su okviru učenici četvrtih razreda iz 95 osnovnih škola rješavali test koji je trebao izdvojiti nadarene i omogućiti im sudjelovanje u programima matematike u organizaciji Centra izvrsnosti. Djeca od 9 do 10 godina bila su tako obavezna riješiti ispit u trajanju od četiri sata da bi se provela selekcija onih koji pokazuju predispozicije za isplativost kako bi ih se usmjerilo na usavršavanje tih isplativih vještina: „Iz Centra za izvrsnost SDŽ pohvalili su se da je to prva županija u RH koja na ovaj način uvodi unaprijeđenja odgojno-obrazovnog sustava“ (Gelencir, 2021).

Zanimljivo je ovakvo poimanje unaprijeđenja odgojno-obrazovnog sustava koji bi u principu vjerojatno trebao odgajati i obrazovati svako dijete koje u njemu sudjeluje. „Učenici svakako imaju koristi od sudjelovanja u ovom projektu“, izjavili su dalje iz Centra za izvrsnost, „jer se upoznaju s ispitnom situacijom kakve ih čekaju kasnije u životu, što im može olakšati pristupanje testiranjima i suočavanje sa stresom ispitne situacije“. Ostaje nejasno jedino zašto se testiranje nije provelo na još mlađoj djeci, po mogućnosti na onoj koja je tek naučila držati olovku u ruci, ako je cilj da se darovitost uoči što

prije i da se pritom djecu pripremi na suočavanje sa stresom ispitne situacije.

Regionalni znanstveni centar Panonske Hrvatske također testira učenike četvrtih razreda iz 79 osnovnih škola u Osječko-baranjskoj i Virovitičko-podravskoj županiji na darovitost u području prirodoslovlja (Ilić, 2023). Prije nego što nastavim, obratimo kratko pažnju na izraz „identifikacija na darovitost“ koja je ovdje upotrijebljena. Umjesto uobičajene „identifikacije darovitih“, ovdje je izrazom koji podsjeća na testiranje u biološkom smislu („testiranje na Covid“) u punom smislu preneseno ono značenje darovitosti koje mu se inače tek implicitno pridaje – kao biološke karakteristike djeteta, antitijela čija se prisutnost može ispitati jednostavnim medicinskim testom i koje svakako nema nikakve veze sa samim djetetom, već postoji kao zasebni entitet koji određeno dijete može imati ili nemati.

U članku piše da se projekt Regionalnog znanstvenog centra Panonske Hrvatske financira iz Financijskog mehanizma Europskog gospodarskog prostora za razdoblje od 2014. do 2021. godine i sredstava Državnog proračuna Republike Hrvatske, iz projekta Jačanje STEM vještina u osnovnim školama i razvoj regionalnih znanstvenih centara za osnovnoškolski odgoj i obrazovanje u STEM području.

Jedan je od partnera u projektu i Poduzetnički inkubator BIOS iz Osijeka. Nije sporno da se ovdje ne radi o „unaprjeđenju odgojno-obrazovnog sustava“ koje bi prije svega uključivalo rast plaća obrazovnih radnika i smanjenje broja djece u razredima. Radi se o tehnofetišizmu i sukladnom selektivnom poticanju STEM programa koji bi trebali dovesti do općeg rasta i razvoja.

Kako sustav funkcionira za one (ima

nas!) koji nisu matematički nadareni, iz ove je perspektive irelevantno. Isto vrijedi za već spomenuto pitanje sudjeluju li u inkubatorskim programima za nadarene siromašna djeca, Romi ili pripadnici nacionalnih manjina. „Ono čemu se teži nije najšira distribucija znanja visokog statusa općoj populaciji. Važniji je zadatak maksimizacija proizvodnje znanja. Dokle god se tražena forma znanja kontinuirano i uspješno proizvodi, škola se (...) smatra efikasnom. Otuda se slab uspjeh učenika koji dolaze iz ‘manjinskih’ grupa, djece iz siromašnih obitelji, i tako dalje, može tolerirati“ (Apple, 1979). Svrha kapitalističke škole efikasna je proizvodnja znanja kao unosne robe, a ne razmišljanje o njegovoj distribuciji.

U primjerima iz Splitsko-dalmatinske županije i Panonske Hrvatske nema ničeg izuzetnog ili neočekivanog. Prema dostupnim podacima, sustavno testiranje darovitosti i ponuda posebnih programa razvoja vještina u Hrvatskoj nikada nisu provedeni za bilo koji drugi vid sposobnosti mimo onih STEM-relevantnih. I dok je proizvodnja znanja pomoću programa za tehnički nadarenu djecu u Americi 50-ih bila motivirana hladnoratovskim nadmetanjem u tehnološkom napretku (engl. *space race*), hrvatsku apoteozu STEM darovitosti goni nada da će nas tehnološki napredak izbaviti iz ekonomsko-političke periferije i učiniti konkurentnima na europskom tržištu.

To je, uostalom, eksplicitno izrečeno u najnovijoj državnoj Strategiji obrazovanja, znanosti i tehnologije (2014): „Sustavna skrb o darovitima od strateške je važnosti za razvoj društva znanja koje će omogućiti gospodarski i tehnološki razvoj i povećati međunarodnu konkurentnost Hrvatske“. U Srbiji je prioritet

obrazovnih institucija vidljiv već i u nazivu ministarstva: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

Pritom se ni u vojnoj ni u ekonomskoj konkurentnosti ne radi zaista o interesu društva u cjelini, odnosno građana čiji životni standard ne napreduje po automatizmu, paralelno s tehničkim napretkom, već ovisi o socijalnim politikama, kvaliteti javnih institucija i javnih prostora, dostupnosti obrazovnih i kulturnih sadržaja itd. Ovi aspekti političke zajednice nisu proporcionalni broju uspješno identificirane, matematički nadarene djece, regrutirane u tehnološke kompanije gdje mogu ispuniti svoj potencijal.

Pogotovo ako uzmemo u obzir da više od 250 000 Hrvata radi za tvrtke u stranom vlasništvu (Vajdić, 2023), pa je tako njihova ekspertiza od slabe koristi domaćoj ekonomiji. A tu se i ne ubrajaju oni koji su upravo zbog gore navedenih nedostataka u kvaliteti života iselili iz Hrvatske ili će to tek učiniti.

Drugi, također ekonomski utemeljeni razlog inzistiranja na tehničkom znanju i matematičkoj inteligenciji u školama tiče se racionalne alokacije ograničenih resursa. Javno školstvo, što uključuje i javno stipendiranje, ne raspolaže novcima koji su mu potrebni (ne i dostatni) da bi tretman svih učenika i studenata bio pravednog, osnažujućeg karaktera. Stipendija nema dovoljno, škole su neopremljene, nastavnici/e preopterećeni i potplaćeni, razredi prenapučeni, a knjižnice i dodatni sadržaji često nepostojeći. U takvoj situaciji javlja se potreba za odabirom djece i mladih kojima se posvećuje više pažnje i resursa nego drugima. A u političko-ekonomskom sustavu organiziranom oko profita taj će kriterij biti profitabilnost. Jednostavno, treba (i tu su standardizira-

ni testovi inteligencije od najveće koristi) izdvojiti one u koje je isplativo ulagati da bi im se osigurala dodatna podrška i one koji nisu u stanju standardno brzo i efikasno postizati predviđene ishode da bi ih se poslalo u posebne razrede. Raj (2016) bez rukavica tvrdi da škole često koriste posebne programe kao odlagalište za „tešku“ djecu.

Pretpostavlja se da će rezultati onih kojima je pružena podrška biti manifestni i mjerljivi, upotrebljivi za legitimaciju i daljnje financiranje sustava iz kojeg su proizašli. Apple piše: „Tehničko znanje prikazuje se kao diskretno – ono ima (navodno) jasno definiran sadržaj i (također navodno) stabilnu strukturu. I jedno i drugo može se predavati i, što je presudno važno, testirati“. Pod stalnim pritiskom dodatnog rezanja budžeta obrazovne su institucije primorane pravdati svoje troškove više nego ikada, u okviru ulaz-izlaz perspektive. Često bez direktnih, opipljivih i unovčivih rezultata, umjetnost i društvene znanosti teško je prilagoditi tako rigoroznim kvantitativnim kriterijima.

Psihometrijski biznis

Ako nastavimo tragom novca i zapitamo se kome još dominantne koncepcije inteligencije i darovitosti idu u korist, dolazimo do milijunskih tvrtki koje zarađuju na izradi i prodaji sve brojnijih psihometrijskih alata, kao i onih koje obećavaju da će vas ili vaše dijete učiniti inteligentnijima – bilo to prodajom igračaka i slikovnica koje stimuliraju razne kognitivne vještine, bilo čajevima, radionicama, edukacijama... Globalno, radi se o multimilijarderskoj industriji.

Jim Porter u svom je radu o uvođenju programa za darovite učenike u SAD-u povezoao donošenje takve odluke s pri-

krivenom mrežom financijskih interesa među različitim javnim i privatnim akterima uključenim u zagovaranje i provedbu sustavne identifikacije darovitih učenika.

Među njima je bio i *Educational Testing Service* (ETS). Osnovana 1947. godine, ETS je do danas najveća svjetska privatna kompanija koja se bavi proizvodnjom različitih vrsta standardiziranih testova. Njihovi se testovi distribuiraju u više od 180 zemalja diljem svijeta, a prihodi kompanije rastu iz godine u godinu i trenutno iznose oko 1.3 milijardi dolara godišnje (rocketreach.co, n.d.). Strane podružnice u vlasništvu ove kompanije, koja se na papiru prikazuje kao neprofitna, vrlo su unosne.

Unatoč tome, zbog svojeg legalnog statusa neprofitne institucije ETS je većinski izuzeta iz plaćanja federalnog korporativnog poreza na dohodak. Radi se o modelu „visoko kompetitivnog poslovanja koje je u istoj mjeri multinacionalni monopol u kojoj je i neprofitna institucija“ (Nordheimer i Frantz, 1997).

Za ilustraciju stanja u Hrvatskoj, prisjetimo se razgovora na forumu *Roda* iz kojega saznajemo da se odabranoj djeci vrtićke dobi nude posebni programi za daljnje razvijanje njihove darovitosti za 200 kuna mjesečno. Mudra je pretpostavka pružatelja ovakvih usluga da će odgovoran roditelj pod pritiskom općepriputnog narativa o važnosti razvijanja potencijala darovite djece bespogovorno uložiti u potencijal svojeg djeteta, koliko košta da košta.

Drugi su zanimljiv primjer pripreme za test apstraktnog mišljenja (kao dio prijemnog ispita na HKS-u i Hrvatskim studijima) koje nudi Centar za poduku „Trinom“ iz Zagreba. Test apstraktnog mišljenja, piše na stranicama Trinoma, sa-

stoji se od neverbalnih zadataka sa sličicama i brojevima, od kojih se sastoji i Test općih sposobnosti Grada Rijeke. Ovakvi se zadaci unutar teorije inteligencije pokušavaju prikazati kao neutralna procjena organskih kognitivnih sposobnosti, a ne naučenih procedura. Trinom misli drugačije: „Testovi intelektualnih sposobnosti za maturante potpuno su novo iskustvo. Nemojte doći na prijamni oslonjeni samo na svoju inteligenciju. Znanje i iskustvo koje ćete steći na pripremama bit će presudno“. Za 70-ak eura, u 14 do 15 sati priprema „naučit ćete manje od 10 jednostavnih koraka za rješavanje takvih zadataka, čime ćete dobiti na brzini i sigurnosti“ (Trinom.hr, n.d.).

U Hrvatskoj, prema udžbeniku profesora Matešića (u izdanju Naklade Slap, inače specijalizirane upravo za psihometrijske materijale), „djeluje cijeli niz poduzeća, posebno u području posredovanja pri zapošljavanju i na razini konzultantskih usluga za područje ljudskih resursa, uključivo i različite podružnice inozemnih (...) kompanija“ koje baziraju svoj poslovni model, između ostaloga, na testiranju inteligencije. Udžbenik (2010) potom ustvrđuje da „psiholozi u Hrvatskoj imaju na raspolaganju 100-tinjak psihodijagnostičkih sredstava“, ali da to „sasvim sigurno nije zadovoljavajuće stanje s obzirom na potrebe“, implicirajući tako neodgodivu potrebu za daljnjim rastom psihometrijskog tržišta.

Psihometrija je izgrađena na pretpostavci da su razlike između individua kvantitativne, a ne kvalitativne. Ova pretpostavka ima, prema Wijssen (2021), dvije osnove. Jedna je epistemička i odnosi se na uvjerenje da se samo kvantitativno znanje broji kao znanstveno. Druga je moralna i upućuje na vrlo specifičnu ideju

jednakosti koja proizlazi iz postulata da su razlike među ljudima razlike u stupnju, a ne u vrsti.

Psihometrija je, uz to, iznimno pragmatična grana znanosti. Njena kvantitativnost omogućava da joj numeričkim rangiranjem sumira podatke i informacije o ogromnom broju pojedinaca u kratkom vremenu. Zahvaljujući izvanrednoj ekonomičnosti takve procedure pitanje je li određenim pojedincima prilikom kvantitativnog rangiranja nanese nepravda postaje marginalno.

Premda opetovano razotkrivana kao pseudoznanost (npr. Graves i Johnson, 1995), psihometrija i njezini praktičari i dalje neometano posluju s dobitcima. Dio objašnjenja vjerojatno se, ponovno, nalazi u jeziku. Houts (1976) vidi problem u javnoj percepciji psihometrije kao misteriozne znanosti s hiperspecijaliziranim tehničkim jezikom, hermetičnim većini populacije, pa i većini obrazovnih djelatnika. Iluzija znanstvenosti izrade takvih testova štiti ih od podvrgavanja kritici i otvara neograničen prostor slobode privatnim tržišnim interesima koji mogu nekontrolirano plasirati svoje „znanstveno potvrđene“ proizvode.

Nadilaženje segregacije

Vidjeli smo odakle dolaze testovi inteligencije, koji su njihovi latentni društveno-politički ishodi i tko je od takvih ishoda na dobitku, a tko na gubitku. Jedan od važnih zaključaka koji iz svega navedenoga proizlazi jest činjenica da obrazovni

sustav, kao nijedan drugi sustav, ne djeluje u vakuumu. Kritika obrazovanja, stipendiranja, kognitivnog rangiranja itd., zato ne može biti izolirana kritika, već fragment šire društvene dijagnoze i radikalne imaginacije kao odgovora na tu dijagnozu. Ne želim naivno tvrditi da je promjena u obrazovnim institucijama moguća bez sveobuhvatne promjene ekonomske i političke strukture društva niti da bi promjena u obrazovanju nužno dovela do takve sveobuhvatne promjene.

Ipak, uvjeren sam da je razumijevanje specifične uloge obrazovnog i (pseudo) znanstvenog sustava u legitimaciji i reprodukciji nejednakosti i koncentrirane moći od iznimne važnosti u mišljenju promjene. Isto tako smatram da je bitno graditi alternativni imaginarij odgojno-obrazovnih praksi koje će zamijeniti institucionalne obrasce problematizirane u ovom tekstu. Takve nove prakse ne treba formulirati u okviru tko zna koje po redu „reforme obrazovanja“, već isključivo kao jedan od brojnih i međuovisnih elemenata antikapitalističke političke strategije za oblikovanje društva koje omogućava autonoman i smislen život svojim članovima – na svim poljima.

Obrazovanje na svim razinama mora biti besplatno i dostupno svima – ne u negativnom, legalnom smislu, već u pozitivnom: svatko mora raspolagati s dovoljno novca i slobodnog vremena da ih posveti vlastitom obrazovanju i da isto omogućí svojoj djeci ako želi. Nadalje, obrazovnom sustavu moraju na raspolaganju biti

² Evo kako glasi popis ključnih riječi iz jednog od članaka (Stout, 2002) dostupnih na stranicama Psihometrijskog društva: nonparametric IRT, NIRT, latent unidimensionality, latent multidimensionality, essential unidimensionality, monotone locally independent unidimensional IRT model, ML11, item pair conditional covariances, DIMTEST, HCA/CCPROX, DETECT, CONCOV, Mokken scaling, generalized compensatory model, approximate simple structure, DIF, differential item functioning, differential bundle functioning DBF, valid subtest, multidimensional model for DIF, MMD, SIBTEST, MultiSIB, Mantel-Haenszel, PolySIB, CrossingSIB, skills diagnosis, formative assessment, Unified Model, reparameterized Bayes Unified Model, MCMC, evidence centered design, ECD, PSAT Score Report Plus.

obilni resursi za kvalitetan rad: u manjim skupinama, s više stručnjaka sposobnih za poučavanje različitih tipova učenika i bez pritiska birokratskog opravdanja svakog ulaganja.

Takav sustav ukida potrebu za izolacijom djece koja teže prate ritam i način rada propisan standardnim kurikulumom koji ih označava kao smetnju, a briše i potrebu za usmjeravanjem resursa na djecu definiranu kao darovitu.

Cilj obrazovnih institucija ne smije biti isporučivanje ishoda učenja kao na tvorničkoj traci, već pružanje i intelektualne i emotivne podrške svakom djetetu pomoću zajedničkog rada. Hitro moramo napustiti paradigmu izdvajanja posebne djece s urođenom, fiksnom darovitošću i posvetiti se osmišljanju i provedbi onih oblika nastave koji će razvijati i njegovati posebne sklonosti svakog djeteta. Većina u trenutnom sustavu ostaje zakinuta za pažnju koja im je potrebna. Zašto bi nas brinuo samo neadekvatan tretman „darovite“ manjine?

Istraživanja pokazuju da se ne radi o nerealnoj promjeni. Projekt *Bright Idea* proveden u SAD-u pošao je od pretpostavke da „daroviti kurikulum“ može blagotvorno djelovati na svu djecu. Učitelji su u sklopu projekta educirani kako bi svim učenicima mogli pružiti obrazovanje koje je inače predviđeno za posebne programe namijenjene darovitima.

Djeca koja nisu inicijalno identificirana kao darovita nakon pohađanja ovog tipa nastave dobivala su bolje ocjene, pokazivala znatan napredak u vještinama kao što su fleksibilno razmišljanje, autorefleksija, kreativnost, slušanje s razumijevanjem, empatija te spremnost na kontinuirano učenje, a četvrtina ih se naknadnim testom kognitivnih sposobnosti kvalificirala

kao darovita (Kaufman, 2013).

Razvijanje širokog seta vještina i znanja (a među njima i onih koje se danas nazivaju darovitošću) u sve djece i mladih imperativ je istinski demokratskog društva. Francis Galton, eugeničar i izumitelj testova inteligencije, nadao se da će jednog dana čitavo društvo profitirati od izdvajanja najinteligentnijih među nama i njihova plasiranja na vodeće pozicije.

Takva aproprijacija Platonove Države kojom vladaju najmudriji nepomirljiva je s načelima demokracije. Ako želimo da interesi svih skupina društva budu jednako uvažavani i ako uz logičko-matematičke vještine želimo njegovati i moralnost, empatiju, sposobnost dijaloga, kreativnost, strastvenost, upornost, znatiželju, aktivno društveno djelovanje i druge obrasce ponašanja presudne za kvalitetu i napredak kolektivnog života, onda osim aristokracije u krajnjem obliku (kao kod Platona i Galtona) moramo odbiti i njezine naznake – poseban tretman „darovitih“ spoj je aristokracije i tehnokracije u malom.

Sustav koji će uz kvalitetnije uvjete rada nastavnicima pružiti i odgovarajuću edukaciju za rad s različitim učenicima neće samo kao u projektu *Bright Idea* „stvarati darovitost“ kod velikog broja djece, već će omogućiti i onima koji su danas patologizirani kategorijom „posebnih potreba“ da sudjeluju u zajedničkim nastavnim programima i budu ravnopravni dio razredne zajednice u kojoj učenici uče jedni od drugih i u kojoj temeljne vrijednosti nisu standardizacija i međusobno natjecanje, već suradnja i uzajamna pomoć.

Osim što bi ukidanje „posebnih razreda“ ukinulo i doživotnu stigmiju i realna ograničenja pripisana onima kojima su dodijeljeni, to bi donijelo i (svakako izazovnu, ali neprocjenjivo važnu) priliku da

djeca u takvim šarolikim razredima uče o međusobnom razumijevanju, suosjećanju, pažnji, povjerenju i pružanju pomoći.

Pregršt je dokaza u korist inkluzivnog obrazovanja i ukidanja posebnih programa za djecu kojoj je dijagnosticiran neki oblik poteškoća u razvoju. Djeca s intelektualnim poteškoćama pokazuju veći napredak u svim obrazovnim područjima kada pohađaju nastavu zajedno s ostalim vršnjacima nego kada su izolirana u specijalne programe (Dessementet, Bless, i Morin, 2012., Kurth i Mastergeorge, 2010). Kod djece bez poteškoća također se ističe značajna pozitivna razlika u akademskim ishodima (Cole, Waldron i Majd, 2004), ali i sudjelovanju u nastavi (Cushing i Kennedy, 1997) kada njihovi razredi uključuju djecu s poteškoćama i kada razredni kolege jedni drugima pružaju podršku u radu.

Ono što se naziva „skrivenim kurikulumom“, tj. vrijednostima i značenjima koja škole samim svojim ustrojem i načinom rada implicitno usađuju učenicima, u ovakvom će sustavu biti potpuno drugačije: „Dok uče prihvatiti kao prirodne sve one društvene distinkcije koje se u školama predaju i učvršćuju, a kojima se važno znanje dijeli od nevažnog, *normalnost od devijantnosti*, rad od igre, kao i suptilna ideološka pravila i norme sadržane u takvim distinkcijama, djeca istovremeno internaliziraju vizije o tome kako institucije trebaju biti organizirane i koje je njihovo odgovarajuće mjesto u tim institucijama“ (Apple, 1979.).

Ako se vratimo na specifičan fokus ovog rada, testove inteligencije, jasno je da pozivam na ukidanje njihova korištenja u klasifikaciji darovitih i mentalno ograničenih učenika, između ostalog zato što pozivam na prestanak klasifikacije daro-

vitih i mentalno ograničenih učenika. Ali, osim samih testova, ključno je oprostiti se što prije i od same teorije inteligencije – osmišljene u svom modernom obliku da bi rangirala i omalovažavala. Kritika „čistog razuma“ kao prosvjetiteljskog ideala, artikulirana prvenstveno unutar feminističke i postkolonijalne teorije, mora se proširiti i na kritiku inteligencije kao osobine koja izdvaja pojedince obdarene razumom.

Umjesto da se grčevito držimo konstrukta inteligencije, pokušavajući ga održati relevantnim neprestanim ažuriranjem (postoji li 4, 8, 9 ili 12 tipova inteligencije?), moramo ga u potpunosti napustiti. Inteligencija je utemeljena na reprodukciji privilegija i nema nijednu pozitivnu funkciju u kojoj njezina uloga ne bi bila zamjenjiva konkretnijim i bistrijim konceptima (brzina računanja, širina vokabulara...) koji ne bi glumili apsolutnu vrijednost nečijeg uma izraženu na jedinstvenoj brojčanoj skali. Čak i u relativno benignim situacijama, kao što je upis u autoškolu, nema razloga da se IQ test ne zamijeni ispitom specifično krojenim za potrebe upravljanja vozilom.

Kako moramo i kako možemo stipendirati

U gore opisanom scenariju u kojem su ostvareni socijalni preduvjeti za jednake obrazovne mogućnosti svih građana mogli bismo odlučiti da želimo pružiti dodatnu podršku onoj djeci i mladima koji iskazuju poseban talent i posvećenost području unutar kojeg se obrazuju. Međutim, s obzirom da ne živimo u takvom društvu, stipendije na temelju ekonomskog kriterija moraju biti apsolutni prioritet.

Istraživanje *Dječje siromaštvo i strategije*

nošenja sa siromaštvom kućanstava u Hrvatskoj (2018), koje su 2016. proveli Rubil, Stubbs i Zrinščak na uzorku od 207 kućanstava korisnika zajamčene minimalne naknade, pokazalo je do koje su mjere siromašni slojevi društva odsječeni od obrazovanja, čak i u državi poput Hrvatske u kojoj je ono na papiru besplatno (2018).

Prosječna mjesečna primanja po članu ispitanih kućanstava iznosila je tada ekstremno niskih 758 kuna (100 eura) te je više od polovine ispitane djece izrazilo bojazan da će im nedostatak novca biti ključna prepreka u ostvarivanju željene razine obrazovanja. U Hrvatskoj 16 % ukupnog broja djece živi u riziku siromaštva – njih oko 110 tisuća (Pajtak, 2023).

Mnogi su roditelji istaknuli nedostatak socijalnih stipendija kao jedan od presudnih faktora: “Tužna je priča što ti danas moraš razmišljati o svojoj djeci, gdje ćeš ga poslije upisati. On kaže da bi išao u srednju školu, nakon toga može ići na fakultet i ja ne znam kako ću mu to priuštiti. Nadamo se da dijete uđe u krug stipendija što dijeli grad ili država, ali to je sreća jer ulazi mali broj i veze su važne, kao i obično.”, izjavio je jedan od njih. Sjetimo se samo grada Rijeke, trećeg po veličini u državi, koji je za sve svoje studente osigurao 6 socijalnih stipendija.

Dok je god slika društva ovakva, dok tisuće roditelja gladuju da bi djeci kupili školske knjige (Rubil, Stubbs i Zrinščak, 2018), ulaganje u stipendije darovitim učenicima i studentima (koji su, kako smo vidjeli, uglavnom porijeklom iz iznadprosječno situiranih obitelji) ne bi smjelo biti opcija. Da ne govorimo o tome da je u Rijeci (gradu koji je ovdje uzet kao studija slučaja) „darovitih“ stipendija predviđeno više nego dvostruko u odnosu na socijalne.

Iako se zalažem za značajno povećanje broja dostupnih socijalnih stipendija, ne mogu dovoljno naglasiti da one nisu lijek za razvlašteno i raslojeno društvo. One mogu eventualno poslužiti kao privremena zakrpa na trenutnom sustavu dok se paralelno i užurbano kroji novi.

Vratimo se još jednom zamišljenoj situaciji u kojoj je drugačiji sustav na snazi, sustav u kojem egzistencijalna ugroženost nije faktor sudjelovanja u obrazovnom sustavu.

U tom bismo slučaju, kao što je već rečeno, imali izbor da dio javnog novca preusmjerimo na stipendiranje pojedinačnih učenika i studenata na temelju posebnih zasluga. Ni tada odgovor na pitanje bismo li to trebali učiniti nije nužno potvrđan. Michael Sandel je u knjizi *The Tyranny of Merit* (2020) ponudio uvjerljive protuargumente diferencijalnom nagrađivanju postignuća koja uvijek, osim o trudu, ovisi i o talentu i o okolnostima u kojima određeno društvo u određenom trenutku nekoj vrsti sposobnosti pridaje vrijednost. Naime, ako se ideologija meritokracije, koju on problematizira, zasniva na zaslugi kao pogonu društvenog napredovanja, onda bi uloga talenta, kao i prioriteta nekog povijesnog trenutka, za koje nismo zaslužni mi, već prst sudbine, trebala biti aktivno minimizirana.

Koja je stvarna svrha stipendiranja talentiranih i marljivih đaka i studenata (mimo uzgajanja iluzije meritokracije) i može li se ona etički opravdati u odnosu na sve one koji, premda potencijalno jednako marljivi i talentirani, ostaju nenagrađeni, otvorena su pitanja.

Uzmimo da smo unatoč ovim dilemama zaključili da želimo podržati uočljivo izvanredne mlade ljude, primjerice zato što mislimo da od njihovog znanstvenog,

umjetničkog ili nekog drugog doprinosa možemo kao društvo osjetiti određenu dobrobit. U tom bismo slučaju mogli uposliti komisije sačinjene od aktera iz konkretnih područja profesionalne djelatnosti (tehničke, medicinske, odgojno-obrazovne, društvene, humanističke itd. znanosti, umjetnosti...) koji bi raspravom i evaluacijom kandidatskih radova, projekata, ocjena i sl. mogli procijeniti je li nečije dosadašnje zalaganje unutar određenog područja dovoljno obećavajuće da bi mu/joj se pružio dodatni poticaj u obliku stipendije, mentorstva, rezidencije, dodatne edukacije ili nekog drugog oblika podrške.

Ključna je razlika u tome da se takav proces ne bi odvijao unutar okvira neke arbitrarno definirane, apsolutne „darovitosti“, već bi se bazirao na konkretnom polju u kojem je kandidat pokazao posebne rezultate ili posvećenost. Nudila bi se potpora onima koji ju zatraže da bi se mogli dublje posvetiti svojim interesima, ma kakvi oni bili, iz pretpostavke da vrijedno ljudsko djelovanje nije samo ono koje donosi konkurentnost.

Naravno da ni takvi kriteriji neće biti sasvim objektivni – taj bi zahtjev bio nerealan – ali odustajanje od konstrukcije privida (znanstvene) objektivnosti otvara prostor za raspravu. Transparentni i argumentirani kriteriji kao rezultat dijaloga o svakom individualnom kandidatu znatno su pošteniji mehanizam od bodovne rang-liste u kojoj bi brojčana cifra pridružena kandidatu trebala predstavljati ekvivalent njegovoj objektivnoj zaslužnosti, odnosno darovitosti.

Članovi sazvanih komisija u donošenju odluka trebali bi se voditi (često zaboravljanim, ali u ideji inherentnim uporabi javnog novca) principom javnog interesa,

koji podrazumijeva i potporu pojedinaca koji nisu nužno visoko inteligentni odlikaši, ali koji svojim radom mogu doprinijeti nekoj od linija razvoja čitave zajednice.

U protivnom, stipendija za darovitost kao što je ona riječka svodi se na posezanje u zajedničku blagajnu da bi se dodatno poguralo individualne karijere – i to onih koji bi u njima najvjerojatnije uspjeli i bez dodatne pomoći.

Zaključak

Pretresanjem sadržaja „inteligencije“ te mehanizama i uloga njezina testiranja pokušala sam pokazati kako se dominantne klase posredno služe različitim selekcijskim procesima unutar obrazovanja da bi o vlastitom interesu regulirale prostor obrazovnih i poslovnih prilika. Od pionirske eugenike Galtonovih sljedbenika do znanstvenog rasizma i klasizma današnjice, posebno opipljivog u razdvajanju djece u školama, pokazalo se koliko je teorija inteligencije otporna, odnosno koliko su različiti zakulisni profiteri koji ju na ovaj ili onaj način promoviraju uspješni. Jedan od važnih mehanizama dominacije koji je ovim razmatranjem iznesen na vidjelo jest ukorijenjenost (pseudo)znanstvenih narativa u političku agendu i njihova proizvodnja latentnih društvenih i ekonomskih ishoda.

Ponudila sam i nacrt alternativnog odgojno-obrazovnog scenarija, koji sam reducirala na sugestiju nekoliko mogućih pravaca oblikovanja politika. Pozivam čitatelja/icu da dalje razmišlja u tim ili nekim posve drugim pravcima jer samim time već pruža važan otpor jednoj od najrepresivnijih funkcija obrazovnog sustava: „U odnosu na ostale institucije, škole se izdvajaju time što pomažu u stvaranju ljudi (s ugrađenim odgovarajućim

značajnima i vrijednostima) koji ne mogu zamisliti nikakvu ozbiljnu alternativu ekonomskom i kulturnom sustavu koji već postoji“ (Apple, 1979).

Literatura

Apple, M. (1979). *Ideology and Curriculum*. Routledge.

Bubilo Bubich (6.10.2018). *Testiranje na darovitost u vrtiću* [objava na online forumu]. Roda. <https://forum.roda.hr/threads/92951-Testiranje-na-darovitost-u-vrticu>

Cole, C. M., Waldron, N., i Majd, M. (2004). Academic progress of students across inclusive and traditional settings. *Mental Retardation*, 42(2): 136-144.

Cushing, L. S., i Kennedy, C. H. (1997). Academic effects of providing peer support in general education classrooms on students without disabilities. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 30(1): 139-151.

Dale, R. (1989). The Thatcherite project in education: The case of the City Technology Colleges. *Critical social policy*. 9(27): 4-19.

Dessemontet, R. S., Bless, G., i Morin, D. (2012). Effects of inclusion on the academic achievement and adaptive behaviour of children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 56(6): 579-587.

Dexter, L. A. (1962). On the Politics and Sociology of Stupidity in Our Society. *Social Problems*, 9(3): 221-228.

Đigić, G. (2008). Izvori razlika u postignuću srpske i romske dece na testu socijalne inteligencije. *Psihologija*. 41(3): 327-342.

Edelman, M. (1974). The Political Language of the Helping Professions. *Politics & Society*, 4(3): 295-310.

ETS Information. (n.d.). Rocket Reach. URL: https://rocketreach.co/ets-profile_b5c466abf42e0dc0 (19.4.2024).

Emedjimurje.net (26.12.2021). *Igor se srami, završio je srednju, ali po posebnom programu: 'Bio sam žalostan, znao sam da mogu više'*. URL: <https://emedjimurje.net/hr/vijesti/drustvo/263915/igor-se-srami-završio-je-srednju-ali-po-posebnom-programu-bio-sam-zalostan-znao-sam-da-mogu-vise/> (27.2.2024).

Farnell, T., Matković, T., Doolan, K. i Cvitan, M. (2011). *Socijalna i ekonomska slika studentskog života u Hrvatskoj: nacionalno izvješće istraživanja EUROSTUDENT u Hrvatskoj*. Institut za razvoj obrazovanja, Zagreb.

Freeman, S., (2008). *Ranls*. Routledge.

Gelenčir, M. (7.4.2021). *Županija će testirati sve učenike četvrtih razreda, žele pronaći darovite među njima*. Srednja.hr. URL: <https://www.srednja.hr/novosti/zupanija-ce-testirati-sve-ucenike-cetvrtih-razreda-zele-pronaci-darovite-medu-njima/> (18.4.2024).

Giddens, A. (1989). *Sociology*. Polity Press, Cambridge.

Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the Condition of the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Anchor Books.

Gordon, R. A., Crosnoe, R., i Wang, X. (2013). Physical attractiveness and the accumulation of social and human capital in adolescence and young adulthood: assets and distractions. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 78(6): 1-137.

Graves, J. L., i Johnson, A. (1995). The Pseudoscience of Psychometry and The Bell Curve. *The Journal of Negro Education*, 64(3): 277-294.

Gregurović, M. i Kutli, S. (2010). Učinak socioekonomskog statusa na obrazovno postignuće učenika: Primjer PISA istraživanja, Hrvatska 2006. *Revija za socijalnu politiku*, 17(2): 179-196.

Halsey, A.H., Heath, A.F. i Ridge, J.M. (1980). *Origins and Destinations*. Oxford University Press.

Hosoda, M., Stone-Romero, E. F., i Coats, G. (2003). The Effects of Physical Attractiveness on Job-related Outcomes: A meta-analysis of experimental studies. *Personnel Psychology*, 56(2): 431-462.

Houts, P. L. (1976). Behind the Call for Test Reform and Abolition of the IQ. *The Phi Delta Kappan*, 57(10): 669-673.

Ilić, S. (17.5.2023). *Identifikacija učenika na darovitost: Provedeno testiranje 2.162 učenika četvrtih razreda osnovnih škola!* Baranjainfo.hr. URL: <https://www.baranjainfo.hr/identifikacija-ucenika-na-darovitost-provedeno-testira>

nje-2-162-ucenika-cetvrtih-razreda-osnovnih-skola/ (18.4.2024).

Jokić, B. i Ristić Dedić, Z. (2010). Razlike u školskom uspjehu učenika trećih i sedmih razreda osnovnih škola u Republici Hrvatskoj s obzirom na spol učenika i obrazovanje roditelja: populacijska perspektiva. *Revija za socijalnu politiku*, 17(3): 345-362.

Jutarnji list (28.6.2018). „FOTO: DODIJELJENI OSCARI ZNANJA Govor maturanta Ilije pred predsjednicom oduševio dvoranu, zradio i ovacije: 'Kakva zemlja znanja? U Srbiji je bolje'“ URL: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/foto-dodijeljeni-oscari-znanja-govor-maturanta-ilije-pred-predsjednicom-odusevio-dvoranu-zaradio-i-ovacije-kakva-zemlja-znanja-u-srbiji-je-bolje-7535457> (22.4.2024).

Kaufman, S.B. (20.7.2013). „American education and the IQ trap“: Los Angeles Times. URL: <https://www.latimes.com/opinion/la-xpm-2013-jul-20-la-oe-0721-kaufman-gifted-psychology-iq-20130721-story.html> (24.4.2024).

Kerckhoff, A.C. (1972). *Socialization and Social Class*. Prentice-Hall.

Koren, I. (1989). *Kako prepoznati i identificirati nadarenog učenika*. Školske novine.

Kurth, J. A., i Mastergeorge, A. M. (2010). Academic and cognitive profiles of students with autism: Implications for classroom practice and placement. *International Journal of Special Education*, 25(2): 8-14.

Matešić, K. (2010). *Psibodijagnostička sredstva*. Naklada Slap i Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku.

Meadmore, D. (1993). The Production of Individuality through Examination. *British Journal of Sociology of Education*, 14 (1): 59-73.

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (24.10.2014). Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije. Narodne novine.

Nash, R. (2001). Class, “Ability” and Attainment: A problem for the sociology of education. *British Journal of Sociology of Education*, 22(2): 189–202.

Noble, K. (2017). Brain Trust. *Scientific American*, 316(3): 44-49.

Nordheimer, J. i Frantz, D. (30.9.1997). *Testing Giant Exceeds Roots, Drawing Business Rivals' Ire*. The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/1997/09/30/us/testing-giant-exceeds-roots-drawing-business-rivals-ire.html> (19.4.2024).

O'Donnell, M. (1992). *A New Introduction to Sociology*. Thomas Nelson & Sons Ltd.

Pajtak, M. (15.9.2023). *Porazni rezultati: U Hrvatskoj 110 tisuća djece živi u riziku od siromaštva*. Srednja.hr. URL: <https://www.srednja.hr/novosti/porazni-rezultati-u-hrvatskoj-110-tisuca-djece-zivi-u-riziku-od-siromastva/> (29.4.2024).

Porter, J. W. (2017). A “Precious Minority”: Constructing the “Gifted” and “Academically Talented” Student in the Era of Brown v. Board of Education and the National Defense Education Act. *Isis*, 108(3): 581–605.

Radnička prava (14.11.2023). „Kad se sagnem po dijete u jasticama, ne uspravljam se dok ne ode u školu“: *Odgovornost o bolestima, stresu i jedinjoj opciji koja im ostaje*. URL: <https://radnickaprava.org/tekstovi/clanci/kad-se-sagnem-po-dijete-u-jasticama-ne-uspravljam-se-dok-ne-ode-u-školu-odgovornost-o-bolestima-stresu-i-jedinjoj-opciji-koja-im-ostaje> (11.4.2024).

Raj, C. (2016). The Misidentification of Children with Disabilities: A harm with no foul. *Arizona State Law Journal*, 48: 373-437.

Reddy, A. (2008). The Eugenic Origins of IQ Testing: Implications for Post-Atkins Litigation. *DePaul L. Rev* 57: 667-678.

Reilly P. R. (2015). Eugenics and Involuntary Sterilization: 1907-2015. *Annual review of genomics and human genetics*, 16: 351–368.

Rijeka.hr (13.12.2023). *Natjecaji za stipendije Grada Rijeke*. URL: <https://www.rijeka.hr/natjecaj-za-stipendije-grada-rijeke-2/> (27.2.2024).

Rose, N. (1979). The psychological complex: mental measurement and social administration, *Ideology and Consciousness*, 5: 5-68.

Roth, B., Becker, N., Romeyke, S., Schäfer, S., Domnick, F. i Spinath, F.M. (2015). Intelligence and school grades: A meta-analysis. *Intelligence*, 53: 118-137.

Rubil, I., Stubbs, P. i Zrinščak, S. (2018). Dječje siromaštvo i strategije nošenja sa siromaštvom kućanstava u Hrvatskoj. *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 26(2): 59-116.

- Ruby, K. J. (18.3.2024).** *The Foundations of Intelligence: Early Childhood Development and IQ*. Medium. URL: <https://medium.com/@kathln/the-foundations-of-intelligence-early-childhood-development-and-iq-1060f7bb1ca7> (14.4.2024).
- Sandel, M. (2020).** *The Tyranny of Merit: What's Become of the Common Good?* Allen Lane.
- Sewell, W. H., i Hauser, R.M. (1975).** *Education, Occupation and Earnings*. New York: Academic Press.
- Srednja.hr (25.4.2022).** *Ni ove godine neće biti prijemnog za drugi najpoželjniji studij u Hrvatskoj, doznali smo uvjete upisa*. URL: <https://www.srednja.hr/matura/ni-ove-godine-neece-bitiprijemnog-za-drugi-najpozeljniji-studij-u-hrvatskoj-doznali-smo-uvjete-upisa/> (12.4.2024).
- Stout, W. (2002).** Psychometrics: from practice to theory and back. *Psychometrika*, 67(4): 485–518.
- Studentski list: organ Narodne omladine Zagrebačkog sveučilišta god (8.1.1949).** Borba za idejnost i čistoću u nauci. *Osvrti na predavanja iz psihologije*. 5(1): 4-5.
- Škoda Đurin, J., Mikulić, G. i Ćurković, N. (2020).** Nominacijski upitnici u identifikaciji darovitih učenika. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 161(3-4): 431-448.
- Trinom.hr (n.d.)** *Priprema za prijamni ispit na Hrvatskim studijima i HKS-u (potencijalno i na FF-u)*. URL: <https://www.trinom.hr/trinom/drzavna-matura-i-upis-na-fakultet/pripreme-za-filozofski-i-hrvatske-studije/50/> (19.4.2024).
- Vajdić, K. (10.10.2023).** Više od 250 tisuća ljudi u Hrvatskoj radi za strane vlasnike. *Bloomberg Adria*. URL: <https://hr.bloombergadria.com/ekonomija/hrvatska/41596/vise-od-250-tisuca-ljudi-u-hrvatskoj-radi-za-strane-vlasnike/news> (18.4.2024).
- von Stumm, S., i Plomin, R. (2015).** Socioeconomic status and the growth of intelligence from infancy through adolescence. *Intelligence*, 48: 30–36.
- Vox.com(10.4.2018).** *The Bell Curve is about policy. And it's wrong*. URL: <https://www.vox.com/2018/4/10/17182692/bell-curve-charles-murray-policy-wrong> (12.4.2024).
- Wallin, W. (1911).** A Practical Guide for the Administration of the Binet-Simon Scale for Measuring Intelligence. *The Psychological Clinic*, 5(7): 217-238.
- Wijsen, L. (2021).** *Characterizations of Psychometrics* [doktorski rad, University of Amsterdam]. UvA-DARE (Digital Academic Repository). <https://dare.uva.nl/search?identifier=22b35d97-6454-4a4a-8f91-b8c4c583a2cb>
- Young, M. (1971).** *Knowledge and Control*. Collier-Macmillan.